

УКРАЇНА У СВІТОВОМУ СПІВТОВАРИСТВІ

Наталія Кривець

УЧЕНІ КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ СВ. ВОЛОДИМИРА В НАУКОВИХ ЦЕНТРАХ НІМЕЧЧИНИ У ХІХ ст.

Статтю присвячено співпраці вчених Університету св. Володимира з німецькими колегами, їхньому внеску в розвиток українсько-німецьких науково-освітніх відносин.

Ключові слова: *Київський університет, Німеччина, учені, наукове відрядження, лекції, семінар.*

Нинішнє, а тим більше завтрашнє суспільство складно уявити без добре поставлених науки і освіти, гармонійного поєднання цих двох складових, які повною мірою становлять інтелект нації, держави. Сучасна українська університетська освіта і наука є віддзеркаленням кращих наукових традицій, започаткованих вітчизняними університетами, особливо Київським.

Мета статті полягає в аналізі на широкій документальній базі зв'язків учених Університету св. Володимира з університетами Німеччини у ХІХ ст.

Традиція української молоді завершувати освіту й поглиблювати свої знання в німецьких університетах почала складатися ще з ХVІ ст. Поширення ідей Реформації, високий рівень науки й толерантність, характерні для університетів німецьких держав-князівств сприяли цьому. Наприкінці ХVІ ст. у Віттенберзі слухав лекції з філософії й богослов'я відомий представник Острозького освітнього центру Кирило Лукарис. Удосконалював свої знання в німецьких університетах і ректор Київської братської школи Мелетій Смотрицький¹.

У ХVІІІ-ХІХ ст. чимало українців прагнули продовжити навчання у Німеччині, де вони вивчали філософію, класичні мови, право, медицину. У Лейпцизькому університеті, приміром, продовжували освіту студенти Києво-Могилянської академії Г. Козицький і М. Мотоніс. Після повернення вони стали почесними членами Петербурзької академії наук. Багато українських студентів-медиків навчались у Кілі. У другій половині ХVІІІ ст. у Німеччині навчалось близько 134 українських студенти з Лівобережної України². «Німецькі вчені зазначали, що характерною рисою українця, на відміну від великороса, є любов до науки. У свідомості українця з Гетьманщини вкорінилося сприйняття науки як найвищої цінності, «паче золота й срібла», тому багато представників різних суспільних верств – козацької старшини, міщан, прагнули здобути високу освіту, не зупиняючись перед

жодними труднощами. А для частини козацької старшини стало сімейною традицією відправляти своїх синів для завершення освіти до Німеччини»³. Вихідці з України отримували вищу освіту також у Геттінгенському, Кенігсберзькому, Страсбурзькому університетах, а також університетах міст Галле, Ієни, Бреслау, Данціга та ін.

Практика направлення на навчання у закордонні університети своїх випускників знайшла гідне продовження у стінах Київського університету св. Володимира з часу його заснування. Попри те, що ця традиція неодноразово переривалася колонізаторською політикою царського самодержавства, інтерес до чужоземних культур і наук в Україні ніколи не згасав. Це засвідчувало прагнення української спільноти до відкритості й спілкування з рештою світу, передусім Європою, яке завжди існувало в університетських колах, особливо в часи піднесення національної самосвідомості й розвитку демократичної політичної думки.

Початок XIX ст. – час значних змін у галузі освіти. Після погрому польського національного руху 30-х років XIX ст. царизм був сповнений бажання ліквідувати осередки польської культури. 1831 року закрито Віленський університет і Кременецький ліцей, де формувалися кадри польської національної інтелігенції, а натомість 1834 року відкрито Київський університет св. Володимира. За словами міністра народної освіти Уварова, російський уряд прагнув створити «розумову фортецю поблизу фортеці військової», маючи на меті «придушити дух окремішності польської нації й злити його із загальноросійським духом». На час відкриття Київського університету (шостого університету в царській Росії. – Н.К.) держава міцно тримала у своїх руках справи освіти й монополізувала усі галузі суспільного життя. В указі царя Миколи I про створення Університету св. Володимира зокрема зазначалося: «Міністерство народної освіти має під безпосереднім керівництвом накреслити зараз же статут і штат Університету св. Володимира і піднести все це на наше затвердження»⁴. Слід зазначити, що Міністерство народної освіти у той час за обсягом діяльності, засобами і можливостями було не просто міцним урядовим органом, а важливим ідеологічним органом в урядовому апараті, й захист політичних та ідейних підвалин самодержавства становив головне його завдання. Попечитель Київського учбового округу фон Брадке вважав, що мета цього університету – підготовка енциклопедично освічених і відданих російському урядові вчителів і чиновників.

Київський університет мав сприяти русифікації краю. Згідно з відверто русифікаторською програмою здійснювалася чистка в навчальних закладах і звільнялися викладачі польського походження. Для заміщення вакантних кафедр університет оголошував конкурси, звертався з проханнями до інших університетів. Звільнені професори-поляки поступово замінювались іншими, в основному німцями – вихованцями Дерптського університету.

Важливу роль у підготовці професорсько-викладацьких кадрів, підвищенні кваліфікації викладачів відіграли також відрядження своїх вихованців за кордон, зокрема до Німеччини. Українські вчені проходили навчання передусім у стінах таких старіших університетів Німеччини, як Гейдельберзький (1386), Лейпцизький (1409), Ієнський (1558), Галльський (1694), Геттінгенський (1737), Берлінський (1809) та ін⁵. У західноєвропейські навчальні заклади направлялися, за рекомендацією ради університету, найбільш обдаровані його випускники, молоді учені, викладачі, які знали іноземні мови й мали певний рівень і характер освіти.

У першій половині XIX ст. до Німеччини для навчання та наукової роботи були направлені такі учені Київського університету: В. Бессер (Вюртемберг, 1838); В. Струве і В. Федоров (Мюнхен, 1841); К. Феофілактов (Берлін, Дрезден, Тюбінген, 1843-1845); І. Вігура (Берлін, Гейдельберг, 1843-1846); М. Пілянкевич (Берлін, Лейпциг, Геттінген, Гейдельберг, 1843-1846), П. Тутковський (Берлін, 1843-1846); І. Вернадський (Берлін, Гейдельберг, 1843-1846); О. Рогович (Берлін, Геттінген, 1843-1846); К. Кесслер (Геттінген, Мюнхен, Франкфурт, 1845); А. Вальтер (Берлін, 1846) та ін⁶.

До німецьких університетів їхали представники найрізноманітніших спеціальностей, але половину становили представники гуманітарних наук: філології, історії, права, педагогіки⁷. Українські учені ставили за мету за час перебування за кордоном прослухати лекції й відвідати семінари з двох-трьох спеціальностей, попрацювати у сучасно обладнаних лабораторіях під керівництвом видатних учених, у бібліотеках, над рукописом дисертації, налагодити наукові контакти, познайомитися з новинками науки, ще не опублікованих у Росії тощо.

Так, після успішно складених випускних іспитів М.Д. Іванишев отримав направлення для подальшого вдосконалення й навчання за кордоном на два з половиною роки. 1836 року Іванишев вступив на юридичний факультет Берлінського університету, де у засновника історичної школи права Ф. Савіньї вивчав методологію історії права й методи видання історичних документів. У той час у Берлінському університеті, окрім Савіньї, читали лекції такі корифеї європейської науки XIX ст., як Е. Ганс, Ф. Раумер, Л. Ранке, К Ріттер, Гоммейер, Рюстель та ін⁸. У період навчання в Берлінському університеті під впливом ідей німецького романтизму, підкріплених студіями «Історичної школи права» в Іванишева склалися історіософські уявлення та погляд на історію як науку. Працюючи у провінційних архівах Німеччини, Іванишев знайшов кілька старослов'янських рукописів, серед яких «Предисловие князя Курбского на книгу словес Златоустовых».

1839 року, після повернення із закордонного відрядження, Іванишев обійняв посаду ад'юнкта юридичного факультету Київського університету. 30 липня 1840 р. він захистив докторську дисертацію, у листопаді того ж року

одержав звання професора. Був деканом юридичного факультету. 1862 року Іванишев став першим виборним ректором Київського університету. За його ректорства прийнято новий загальноросійський університетський Статут 1863 р., що надав університетам широкі права самостійності та автономії. Було збільшено кількість кафедр, поліпшився матеріальний стан бібліотеки, кабінетів, лабораторій тощо⁹. З метою підняття престижу університету ректор Іванишев запросив на провідні кафедри кількох відомих учених. Серед його вихованців були такі талановиті учені-правознавці й історики, як О. Кістяківський, В. Антонович, М. Владимирський-Буданов, О. Леонтович, О. Романович-Славатинський та ін.

Улітку 1858 р. професор кафедри прикладної математики І.І. Рахманінов був офіційно направлений на два роки в наукове відрядження до Німеччини та інших країн для ознайомлення із сучасним станом викладання теоретичної й практичної механіки, вивчення будови тогочасних машин. Під час відвідування Берліна, оскільки лекцій у Берлінському університеті не було, Рахманінов мав можливість познайомитися з викладанням і адміністративним устроєм двох закладів – Gewerbe-Institut (Ремісничий інститут) і Bau-Academie (Будівельна Академія). У звіті про своє наукове відрядження він зазначив, що «останній заклад дуже цікавий за своїм навчально-практичним спрямуванням, обсягом викладання і своєю величезною спеціальною бібліотекою»¹⁰. У Берліні вчений оглянув кілька фабрик, зокрема фабрику Борзена.

Не затримуючись надовго у Берліні Рахманінов виїхав до Ганновера, де знаходилася відома політехнічна школа. Тут він познайомився із знаменитим технологом Кармашем, першим директором цієї школи і технологом Франке. Під час перебування у Геттінгені Рахманінов познайомився з професором вищої механіки Риманном, який розповів йому про деякі цікаві дослідження з теорії фізичних явищ, директором вищого ремісничого інституту в Касселі Гейлем, оглянув університетські кабінети, зокрема фізичну лабораторію Вебера¹¹.

Присвятивши кілька днів Гейдельбергу, де Рахманінов зустрівся з професорами Гессе і Кантором, він відправився у Карлсруе, куди його приваблювала знаменита політехнічна школа. Високо відгукуючися про діяльність цього закладу під керівництвом відомого вченого з практичної механіки Редтенбахера, він зазначив, що на фабриці парових машин, директором якої є Бенц, майже всі машини складаються за проектом Редтенбахера, який є не тільки теоретиком, а й чудовим практиком. У Карлсруе Рахманінов взяв участь у 34-му зібранні товариств німецьких натуралістів, на засіданнях якого познайомився з багатьма ученими-математиками і астрономами Німеччини, зокрема з Аргеляндером¹².

Важливе значення надавали вчені Київського університету досвіду вивчення у німецьких університетах такої дисципліни, як право. Спеціалізу-

ючись із цивільного права, ад'юнкт В.Г. Демченко 1859 року був направлений у дворічне відрядження за кордон для вивчення цивільного права і судочинства¹³. Перебуваючи в Гейдельбергу, він вивчав римське і французьке цивільне право, відвідував у місцевому університеті лекції професорів Фангера і Рено. Оцінюючи зміст і манеру читання лекцій професором Фангером, учений зазначав, що особливо цінними в його читаннях був аналіз наукових розбіжностей, «якими так багата наука римського права»¹⁴. Окрім цих двох курсів Демченко слухав лекції професорів Миттермайєра, Моля, Редера, Цепфля, Гейзера та ін.

У другому півріччі, від квітня до серпня 1860 р., Демченко вивчав загальне німецьке цивільне право у професорів Мюнхенського університету Блунчлі, який читав «право зобов'язань» і Маурера – «німецьке сімейне право», а також прослухав курси з історії культури XVIII ст., історії та системи філософії права у професорів Ріля і Прантля, відвідував лекції Байєра, Дольмана та ін.

Високу оцінку одержав курс лекцій, форма його викладу професором Блунчлі. У своїх лекціях про окремі правові зобов'язання, зазначає В. Демченко, Блунчлі розповідав не лише про їх історію, а й про розвиток у сучасних законодавствах – німецькому, швейцарському і французькому. При цьому особливу увагу він звертав на ті правові відносини, що одержали розвиток і мали певне значення у сучасному економічному житті, як, наприклад, різні промислові товариства, кредитні установи тощо. Лекції професора Блунчлі проводились у тісному зв'язку з практичними заняттями. Демченко не лише відвідував лекції із суміжних дисциплін, він активно вивчав літературу в наукових бібліотеках, зокрема в Мюнхенській публічній бібліотеці у залі поточної періодичної літератури, а також в одному приватному Literarisch Verein (Літературне товариство).

Третій семестр, від жовтня 1860 до квітня 1861 р., Демченко провів у Берліні, де прослухав лекції з історії німецького права у професорів Гнейста, Гомейєра, Шталя, Руфорфа, Безелера та ін¹⁵. Демченка як ученого, безперечно, цікавив досвід викладання цивільного права і судочинства у Німеччині. Він зазначав, що по формі найбільш наближеним до мети є спосіб викладання цих предметів у Німеччині. Разом з тим Демченко вказував, що у викладанні цивільного права і судочинства у Німеччині має місце надмірна теоретичність і відірваність від джерел. Демченко відвідав також публічні засідання суду у Берліні, Мюнхені, Дрездені та засідання законодавчих палат у Берліні¹⁶.

У кінці 50-х – початку 60-х років XIX ст. перед вищою освітою, як зазначає Р.Г. Еймонтова, постали «нові завдання і більш високі вимоги, які були не під силу більшості викладачів, пристосованих до миколаївського режиму і до ситуації в науці, що склалася»¹⁷. Старіння професури, відсутність системи відновлення, усунення з університетів чимало викладачів, призвели до фактичного застою в підготовці професорсько-викладацьких кадрів.

На початку 60-х років XIX ст. з прийняттям нового Статуту університетів (1863 р.), був дещо лібералізований і університетський режим. При поданні Статуту Державній Раді міністр народної освіти зазначив, що він «дає університетам велику самостійність у справах внутрішнього управління і дозволяє їм розвиватися самостійно за місцевими умовами; надає можливість постійно мати достатню кількість професорів; надихає студентів самостійно займатися наукою і підпорядковує їх впливу навчальної корпорації; збільшує наукові та навчальні засоби університетів»¹⁸. Усі нововведення Статуту 1863 р. зводилися до чотирьох основних пунктів: управління університетами; навчальними планами факультетів; забезпечення університетів професорами; організація студентів. Кошти на утримання музеїв, бібліотек, лабораторій, кабінетів та інших науково-навчальних допоміжних установ в університетах було збільшено вдвічі¹⁹.

Для забезпечення університетів достатньою кількістю професорів Статут передбачав:

1) надання права радам університетів залишати при університетах стипендіатів для підготовки до професорського звання;

2) відправлення їх за кордон для подальшого удосконалення²⁰.

Ця програма підготовки професорів для університетів пізніше стала відомою як інститут професорських стипендіатів. Згідно з уставом 1863 р. розширено академічну прерогативу ради професорів. Фактично ж рада не тільки не зайняла керівної ролі у системі управління університетом, а й не одержала самостійності навіть при вирішенні питань, пов'язаних виключно з наукою і викладанням²¹.

Учених Університету св. Володимира, направлених для навчання та науково-дослідницької роботи у німецькі університети, безперечно, цікавив досвід, накопичений у галузі викладацької діяльності.

Так, наприклад, рада Університету св. Володимира направила у наукове відрядження до Берліна і Лейпцига професора хімії П. Алексеєва для ознайомлення з обладнанням хімічних лабораторій з грудня 1869 р. до січня 1870 р. Ознайомившись з лабораторіями Байера, Гофмана (Берлін), Кольбе (Лейпциг) учений звернув увагу на кращий стан, зручність в обладнанні для проведення досліджень і занять зі студентами Лейпцизької лабораторії. Професор Кольбе надав кілька корисних порад щодо облаштування хімічної лабораторії в Київському університеті. Інтерес ученого викликала також лабораторія д-ра Арендта у Лейпцигу, оскільки відповідно до доручення попечителя Київського учбового округу, він мав скласти докладний опис обладнання лабораторії для реальних гімназій, а д-р Арендт – автор цікавого посібника для викладачів хімії в реальних гімназіях²².

Після захисту магістерської дисертації у листопаді 1871 р. в Університеті св. Володимира на тему «Теорія цінності й капіталу Д. Рікардо з пізнішими

доповненнями і роз'ясненнями» магістр політичної економії М.І. Зібер 1872 року перебував у Гейдельберзькому і Лейпцизькому університетах, слухав лекції з практичної політичної економії професора Рошера, відвідав саксонське і пруське статистичні бюро²³.

Професор В. Шульгін, який проводив у Київському університеті практичні заняття студентів із всесвітньої історії, зазначав, що німецька школа історичної критики, яка поступово витісняла інші напрями в історіографії, спиралася передусім, на розробку і глибоке вивчення першоджерел. Розвитку цей напрям німецької історіографії набув завдяки запровадженню в німецьких університетах лекційно-семінарської системи навчання. Мета історичних семінарів полягала у підготовці спеціалістів, які б уміли самостійно працювати з джерелами, володіти методами наукової роботи²⁴.

Одним із перших у Німеччині був історичний семінар, запроваджений лідером німецької історичної школи Л. фон Ранке. Щоб навчити студентів умінню критичного опрацювання джерел, Ранке заставляв їх читати різні документи досліджуваної теми. При обговоренні він робив свої зауваження, вказував на протиріччя, що зустрічалися, пояснював ступінь достовірності того чи іншого факту²⁵.

Подібні семінари були започатковані учнями Ранке і в інших університетах Німеччини. Так, наприклад, його учень професор Мюнхенського університету Г. Зібель побудував свої заняття у такий спосіб: спочатку він читав нарис історичної бібліографії з цієї проблеми, потім пропонував студентам теми для спеціальних занять. Наступним етапом роботи була критика джерел. Завдання історії Зібель убачав у тому, щоб показати «історичну істину». Він завжди вимагав від історика «певного ставлення до великих світових питань релігії, політики, національності»²⁶. Професор В. Шульгін уважав, що для ознайомлення студентів з правилами і методами самостійної роботи з історичним матеріалом, корисно було б взяти за основу історичний семінар мюнхенського професора Зібеля²⁷.

Улітку 1873 р. магістр І. Лучицький відправився до Німеччини для занять в історичному семінарі професора Лейпцизького університету Вуттке. Окрім цієї основної мети поїздки Лучицький уважав необхідним скористатися перебуванням у Лейпцигу, щоб звести в одне ціле і критично перевірити ті матеріали, над якими він працював у Франції під час закордонного відрядження 1872 року²⁸. За допомогою професора Вуттке вчений перевіряв основні висновки, зроблені ним на основі вивченого матеріалу. Окрім того, Лучицький відвідував лекції Фойгта, Бідермана, Пюккерта. Звертаючися до характеристики історичного семінару Вуттке, Лучицький зазначав, що семінар значно відрізнявся від традицій професора Ранке, а на формування історичних поглядів Вуттке справили визначальний вплив учені, серед яких були Шлоссер, Гервінус, Штенцель і Ваксмут.

Як зазначає В. Бузескул, у Гейдельбергу тривалий час панував вплив Шлоссера, засновника «школи суб'єктивної». Його учень Гервінус був переконливим лібералом, представником німецької опозиції 30-х – 40-х років, прибічником політичної свободи, демократії й разом з тим національної єдності. У «Вступі» до «Історії XIX століття» (1853 р.) Гервінус висловлював надію, що демократія запанує у Німеччині, як і в усій Європі. Він вірив у блискуче майбутнє своєї вітчизни, пророкуючи, що Німеччина посяде в Європі місце Франції²⁹.

Вуттке, досліджуючи історію Сілезії й Познані, видав документи, що відносилися до історії познанських міст. Методика проведення занять в історичному семінарі Вуттке полягала в тому, що він основну увагу звертав на те, щоб разом із вивченням проблеми проводилася критика джерел, відбувався процес нагромадження відомостей про першоджерела, їх систематизація, завдяки чому формувалися б методологічні основи досліджень. У цьому випадку студенти, на думку Вуттке, «вироблять у себе здібність і навички вивчення заплутаних історичних подій, засвоюють критичне ставлення до фактів, а разом з тим і можливість поводитися із джерелами»³⁰.

Велику увагу українські вчені приділяли важливості вивчення не лише теорії, а й практики. Підводячи підсумок свого перебування в історичному семінарі Вуттке, Лучицький зазначив, що «як далеко розходиться теорія з практикою... Слідкуючи за ходом занять, ми мали можливість не раз переконуватись, як мало були підготовлені слухачі для такої роботи. Зрозуміло, що це було результатом невідповідності між програмою занять і ступенем розвитку, знань студентів, і що успіх справи залежить від урівноваження цих двох сторін»³¹.

У відзиві доцента Ф.Фортинського на звіт І.Лучицького про його наукові заняття у Лейпцигу від 17 січня 1874 р. зазначалося; «Під час перебування Лучицького у Лейпцигу Вуттке займався зі своїми слухачами розбором питання Варфоломійвської ночі. Як відомо, Лучицький сам працював недавно над тим же предметом, а тому не дивно, що він з величезною увагою слідкував, як трактує це заплутане питання один із представників німецької науки.»³²

Літній семестр 1875 р. доцент кафедри загальної історії Ф. Фортинський провів у Геттінгенському університеті, де займався в історичному семінарі професора Г. Вайтца. Наукову діяльність Вайтц розпочав ще під час навчання у Берлінському університеті у 1831-1836 рр. Він був одним із кращих студентів історичного семінару Л. фон Ранке. Г. Вайтц узяв найактивнішу участь у виданні найкраще поставленого в тогочасній європейській історичній науці «*Monumenta Germaniae Historica*» («Історичних пам'ятників Німеччини»), що з 1824 р. виходили у Пруссії під егідою Товариства для вивчення стародавньої німецької історії, заснованого 1818 року з ініціативи прусського міністра Штейна³³. Від 1875 р. Вайтц став головним редактором цього видання, що складалося із таких розділів: закони, грамоти, письмові документи

й старожитності. Був редактором журналу «Forschungen zur deutschen Geschichte» («Дослідження з німецької історії»), що видавала Мюнхенська історична комісія. Об'єктом досліджень ученого були переважно питання середньовічної німецької історії. Він автор фундаментальної праці «Deutsche Verfassungs-Geschichte» («Конституційна німецька історія»)³⁴.

В історичному семінарі Г. Вайтц читав два курси: історію середніх віків і німецькі старожитності по Таціту. Основну увагу студентів при дослідженні обраної теми він зосереджував на збиранні і обробці джерел – історичних пам'яток, літописів, житіях, зібраннях законів, грамот як свідків історичних подій та явищ. Він наголошував, що при вивченні джерела важливим є визначення його достовірності, з'ясування редакції, зіставлення різних документів, їх оцінка³⁵. Отже, завдяки методиці Вайтца відбувався процес виявлення, збирання і введення до наукового обігу значного джерельного та фактичного матеріалу з тієї чи іншої теми, як фундаменту для подальшого вивчення.

Вказуючи на позитивні особливості історичного семінару Вайтца, Фортинський, разом з тим, зауважив, що «якщо під час засідань постійно порушувалося питання стосовно критики джерел, то жодного разу не обговорювалося питання критики фактів, а тому не можна не сказати, що план Вайтца був ширшим, ніж його здійснення насправді»³⁶. При цьому він зазначив, що у Парижі в Ecole des chartes (Школі хартії), де також «студенти головним чином вчаться практично читати і розуміти середньовічні грамоти, де студенти розподілені на три курси і поступово переходять від вивчення більш простих пам'ятників до більш складних, справа поставлена набагато раціональніше»³⁷. У Геттінгені Ф. Фортинський відвідав також практичні заняття під керівництвом професорів Френсдорфа і Паулі.

Українських учених завжди цікавили нові публікації німецьких колег, на які вони нерідко відгукувалися рецензіями. Так, Ф.Я. Фортинський, перебуваючи у закордонному відрядженні у Геттінгені, написав рецензію на монографію Б. Сімсона, присвячену правлінню Людовика Благочестивого «Jahrbücher des Fränkischen Reichs unter Ludwig dem Frommen». Аналіз цієї монографії дає підстави Ф. Фортинському стверджувати, що метод дослідження, застосований Сімсоном, відрізняється від попередніх публікацій з цієї проблеми. При цьому, заради справедливості, Фортинський зазначає у рецензії, що попередні дослідники не мали можливості так широко використати документи й критичні оцінки до них, зроблені у працях Вайтца, Рота, Зіккеля та ін. «Сам Сімсон відверто признається, – пише рецензент, – що він багато в чому зобов'язаний дослідженням згаданих учених»³⁸. Однак те, що у праці на передній план поставлені документи, а потім літописні відомості належить самому Сімсону і «ми бачимо, – вказує Фортинський, – які успішні результати дав цей метод розробки історії Людовика Благочестивого»³⁹.

1876 року приват-доцент А. Загоровський отримав відрядження до Німеччини для наукової роботи. Він побував у Гейдельбергу й Лейпцигу. Лекції професора Лейпцизького університету Віндшейда з цивільного права одержали високу оцінку Загоровського. Аналізуючи їх зміст, він зазначав, що «багатий матеріал, що міститься у відомому підручнику професора, пропонується студентам з кафедри у простій загальнодоступній формі і супроводжується завжди багаточисельними прикладами, поясненнями і доповненнями»⁴⁰. Окрім теоретичного курсу, дві години на тиждень були практичні заняття. Оцінюючи манери, «прийоми» викладання проф. Віндшейда, то вони, як підкреслював А. Загоровський, відрізнялися тим, що диктування тексту не займало багато часу, як це робили інші професори. Віндшейд користувався великим авторитетом не лише у наукових колах, а й представників законодавчої влади. Він був членом редакційної комісії з розробки нового цивільного кодексу Німецької імперії (*Das bürgerliche Gesetzbuch für das Deutsche Reich*). Зокрема йому було доручено розробити проект однієї з найскладніших його частин – «права зобов'язань».

На юридичному факультеті Лейпцизького університету, де, на думку А. Загоровського, зібралися кращі представники німецької юридичної науки, учений прослухав також лекції професорів Вехтера, Шмідта, Штобе, Ваха, Фридберга. Щодо відвідування лекцій студентами, то український учений зазначив, що лише німецькі студенти ставляться до цієї справи серйозно⁴¹.

Найважливішим результатом перебування А. Загоровського у Німеччині стало написання магістерської дисертації. Небезпідставно вчений розраховував попрацювати у Лейпцизькій університетській бібліотеці. Тут він мав можливість познайомитися з усіма найважливішими дослідженнями німецьких учених, які торкалися проблематики, що він займався. «Про Лейпцизьку університетську бібліотеку і говорити не буду. Кожен, хто користувався нею, знає її багатство», – підкреслював учений⁴². При цьому він зауважував про допомогу, надану йому професором Віндшейдом. Один із розділів дисертації, над яким він працював за кордоном, надрукований у «Журналі цивільного і кримінального права» за 1878 рік.

Під час літньої відпустки 1898 р. в науковому відрядженні у Німеччині перебував ординарний професор кафедри всесвітньої історії М. Бубнов. 1888-1889 рр. з'явилася велика критична монографія вченого у трьох томах «Збірник листів Герберта як історичне джерело (983-997)», за яку автор одержав від Академії наук Макаріївську премію⁴³. Спочатку він планував написати нарис «Герберт і його час», в якому основну увагу присвятити подіям, політичному і церковному життю X ст., з якими була тісно пов'язана біографія Герберта, одного з найвидатніших наукових, політичних і церковних діячів свого часу. Однак згодом автор зрозумів, що одним із цікавих і важливих джерел для історії Німеччини кінця X ст. і разом з тим одним із

складних для розуміння і правильного користування є листи Герберта. 1899 року М. Бубнов видав у Берліні математичні твори Герберта, які він зібрав⁴⁴.

Пильну увагу українських стипендіатів притягувало викладання в німецьких університетах класичної філології. При Лейпцизькому університеті був створений філологічний семінар. Професор університету, відомий філолог Річль, керував заняттями з класичної філології. Курс навчання тривав два роки. На винагороду професора Річля і на утримання стипендіатів Міністерством освіти було асигновано 7 000–10 000 рублів на рік⁴⁵. У другій половині XIX ст. в німецьких наукових центрах з нвуковими відрядженнями перебували також юристи Б. Кістяківський і М. Ренненкампф, математик В. Єрмаков, ботанік Я. Вальц, медики І. Студзінський, А. Лазаревич, В. Суботін, Л. Горецький, економіст І. Тарасов та інші вчені Київського університету.⁴⁶

1884 року, за міністра освіти Делянова, прийнято новий Статут російських університетів. Він відкидав ті принципи, що відповідно до попередніх Статутів поступово втілювалися в життя і визначав жорсткий урядовий контроль нормою університетського життя⁴⁷. У правилах щодо «професорських стипендіатів», прийнятих у травні 1884 р. Міністерством освіти, вказувалося, що особи, які брали участь у студентські роки у «безладах», або ще якось виявили свою «політичну неблагонадійність», не можуть бути рекомендовані на «професорські стипендії» або у закордонні відрядження⁴⁸. Так, у травні 1900 р. за наказом міністра освіти Н.А. Зверєва призупинено закордонну поїздку приват-доцента Київського університету історика Є.В. Тарле. Приводом до такого рішення став арешт Є. Тарле разом із учасниками студентської сходки у квітні 1900 р. Унаслідок політичної неблагонадійності йому було заборонено педагогічну діяльність у навчальних закладах відомства народної освіти⁴⁹.

Основні результати своїх досліджень учені Київського університету викладали у доповідях на міжнародних з'їздах, конгресах, що проходили у Німеччині, зокрема на Міжнародному медичному конгресі у Берліні (1890 р.), Міжнародному конгресі лікарів для боротьби проти туберкульозу в Берліні (1899 р.), Третьому міжнародному конгресі істориків у Берліні (1908 р.) та ін⁵⁰.

З 4 до 8 вересня 1860 р. у Кенігсберзі відбулося 35-те зібрання природознавців і лікарів, в якому взяли участь учені з Німеччини, Голландії, Америки, Росії й Польщі – усього 490 учасників⁵¹. На зібранні був присутній і професор Київського університету, зоолог К.Ф. Кесслер, який багато зробив у справі вивчення фауни України. Відбулося 3 пленарних засідання, працювало 11 секцій з питань мінералогії, геології, ботаніки, зоології, фізики, хімії, анатомії та фізіології тощо⁵².

Підводячи підсумок у звіті про участь у зібранні, К. Кесслер висловив переконання у тому, що такі заходи могли б принести велику користь і в Росії. При цьому вчений вказав, що «майже цілковита ізольованість, в якій знаходяться учені у нас, особливо у провінціях, чинить згубний вплив на їхню діяльність»⁵³.

Професор Київського університету Д.О. Граве 1904 року взяв участь у Міжнародному конгресі математиків у Гейдельбергу⁵⁴. На той час Граве досліджував переважно нові напрями в алгебрі й теорії чисел. Його курси лекцій, посібники з математики, науково-популярні праці відіграли значну роль у розвитку математичної освіти, а наукові семінари під його керівництвом фактично були основою знаменитої київської алгебраїчної школи, з якої вийшли відомі алгебраїсти: О. Шмідт, М. Кравчук, М. Чеботарьов, Б. Делоне, С. Жилінський та ін.

Отже, у XIX ст. спостерігається встановлення і розвиток контактів між вітчизняними і німецькими університетами, вчені отримують можливість продовжити навчання у наукових центрах Німеччини. Про масштабність зв'язків свідчить їх географія; Геттінген, Берлін, Лейпциг, Мюнхен, Гейдельберг, Кенігсберг тощо. Форми зв'язків були різні; це і особисті контакти, обмін науковою інформацією, літературою, рецензування, участь у міжнародних наукових форумах тощо. Українських учених притягувало бажання познайомитися з досягненнями науки, системою викладання у німецьких університетах, відносинами між професорами і студентами. Виявляючи великий інтерес до педагогічного досвіду німецьких колег, українські вчені розглядали низку важливих проблем їх освітньої системи.

---

¹ Яцишин М. Українсько-німецькі культурні зв'язки кінця 80-х – у 90-ті. Роки ХХ століття. – Луцьк, 1999. – С. 22.

² Дзюба О. Українські студенти в німецьких університетах (XVIII ст.) // Діалог. – 2000. – № 1. – С. 92.

³ Там само.

⁴ Киевский университет. Документы и материалы. 1834–1984. – К., 1984. – С.14.

⁵ Полякова Н.В. Международное сотрудничество университетов России в XIX веке // Социально-гуманитарные знания. – 2001. – № 6. – С. 193.

⁶ Катренко А.М., Катренко Я.А. Наукові зв'язки Київського університету. 1834-1917 роки. – К., 1994. – С. 15, 16; Іваненко О.А. Українсько-французькі зв'язки: наука, освіта, мистецтво (кінець XVIII-поч. XIX ст.). – К., 2009. – С. 113, 114.

⁷ Полякова Н.В. Указ. соч. – С. 191.

⁸ Стельмах С.П. Исторична думка в Україні ХІХ – поч.. ХХ століття.- К., 1997.- С.28.

⁹ Романович-Словатинський А.В. Жизнь и деятельность Н.Д.Иванишева, ректора университета св. Владимира и вице-председателя Киевской археографической комиссии. – СПб., 1876. – С.5..

¹⁰ Отчет о путешествии проф. Рахманинова // Университетские известия. – 1861. – № 10. – С. 1.

¹¹ Там само. – С. 2.

¹² Там само. – С.3.

¹³ Іваненко О. Вказ. праця. – С. 117.

¹⁴ Отчет о занятиях адьюнкта Демченка во время заграничного его путешествия. – 1861, декабрь // Университетские известия. – 1861. – № 12. – С. 3

¹⁵ Там само. – С. 4.

¹⁶ Там само. – С. 6, 8.

¹⁷ Эймонтова Р.Г. Русские университеты на грани двух эпох. – М., 1985. – С. 324.

¹⁸ Исторический обзор деятельности Министерства народного образования. 1802–1902. – СПб., 1902. – С. 416.

¹⁹ Там само. – С. 420.

²⁰ Киевский университет. Документы и материалы. 1834–1984. – С. 31.

²¹ Эймонтова Р.Г. Университетская реформа 1863 // Исторические записки. – М., 1961. – № 70. – С. 174.

²² Отчет о путешествии для осмотра новых лабораторий в Берлине и Лейпциге проф. Алексеева // Университетские известия. – 1870. – № 6. – С. 12, 13.

²³ Отчет магистра политической экономии Николая Зибера о пребывании за границей с января по октябрь 1872 г. // Университетские известия. – 1873. – № 8. – С. 1, 55.

²⁴ Дройзен И.Г. О научно-практических занятиях студентов в германских университетах, преимущественно по истории. // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1869. – № 10. – С. 84.

²⁵ Практические занятия студентов по всеобщей истории (профессора Шульгина) // Университетские известия. – 1861. – № 9. – С. 22.

²⁶ Бузескул В. Современная Германия и немецкая историческая наука ХІХ-го столетия. – Петроград, 1915. – С. 16–17.

²⁷ Практические занятия студентов по всемирной истории (професора Шульгина) // Университетские известия. – 1861. – № 9. – С. 23.

²⁸ Иваненко О.А. Вказ. праця. – С. 124.

²⁹ Бузескул В. Указ. соч. – С.23.

³⁰ Отчет о занятиях магистра Лучицкого в течении летнего семестра 1873 г. Историческая семинария Вуттке в Лейпциге // Университетские известия. – 1874. – № 2. – С. 58.

³¹ Там само. – С. 67.

³² З історії міжнародних зв'язків України; наука, освіта / ХІХ – 30-ті роки ХХ ст.). Документи і матеріали. – К., 1999. – С.54.

³³ Фортинский Ф.Я. Об успехах дипломатической науки на Западе // Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца. – К., 1888. – Кн. 2. – С. 129.

³⁴ О научно-исследовательской деятельности Георга Вайтца // Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца. – К., 1888. – Кн. 2. – С. 98-99.

³⁵ Фортинский Ф. Из Геттингена // Журнал Министерства народного просвещения. – 1875. – № 10. – Ч. 181. – С. 78, 80, 83–84.

³⁶ Там само. – С. 86.

³⁷ Цит. за: Стельмах С.П. Міжнародні зв'язки істориків України в другій половині ХХ століття // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Історія. Вип. 38. – К., 1998. – С. 7.

³⁸ B. Simson. Jahrbücher des Fränkischen Reichs unter Ludwig dem Frommen. Bd. 1. Leipzig, 1874 // Университетские известия. – 1874. – № 6. – С. 36.

³⁹ Там само.

⁴⁰ Загоровский В. Из отчета о командировке моей за границу с ученою целью с 1 мая 1876 г. по 1 мая 1878 г. // Университетские известия. – 1878. – № 11. – С. 2.

⁴¹ Там само. – С.13.

⁴² Там само – С. 5.

⁴³ Бузескул В. Всеобщая история и ее представители в России в XIX и начале XX века. Ч. II. – К., 2004. – С. 110.

⁴⁴ Там само. – С. 113.

⁴⁵ Исторический обзор деятельности Министерства народного образования. – 1802-1902. – СПб., 1902. – С. 506–507.

⁴⁶ Стельмах С. Інтернаціональна наука і національна культура: Європейські університети й академічне співтовариство в оцінках вчених Київського університету (друга половина XIX — початок XX ст.) // Київська старовина. – 2003. – № 1. С. 69–70.

⁴⁷ Киевский университет. Документы и материалы. 1834–1984. – С. 28.

⁴⁸ Иванов А.Е. Высшая школа России в конце XIX – нач. XX века. – М., 1991. – С. 216.

⁴⁹ Киевский университет. Документы и материалы. 1834–1984. – С. 64.

⁵⁰ Палієнко М. Міжнародні зв'язки вчених Університету св. Володимира у XIX – на початку XX ст. століття // Київський університет як осередок національної духовності, науки, культури. – К., 1999. – С. 46; Стельмах С.П.Інтеграційні процеси в європейській історичній науці наприкінці XIX – на початку XX ст. // Укр. іст. журн. – 2005. – № 5. – С.33.

⁵¹ Краткий отчет о собрании германских естествоиспытателей и врачей, бывшем в 1860 г. в Кенигсберге. Проф. К.Ф. Кесслер // Университетские известия. – 1861. – № 9. – С. 121–122.

⁵² Там само. – С. 123.

⁵³ Там само. – С. 140.

⁵⁴ Палієнко М. Вказ. праця. – С.46.

Стаття посвячена співпраці вчених Університету св. Володимира з німецькими колегами, їх вкладу в розвиток українсько-німецьких науково-просвітительських відносин.

Ключевые слова: Киевский университет, Германия, ученые, научная командировка, лекции, семинар.

The article deals with the cooperation between scientists of St. Vladimir's University with German counterparts, their contribution to the development of Ukrainian-German scientific and educational relations.

Key words: Kiev university, Germany, scientists, scientific business trip, lectures, seminar.